

УДК 159.9.07

Брага Є. О.

аспірант кафедри психології
Донецького національного університету

УЯВЛЕННЯ ПРО БАТЬКІВСТВО: АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті аналізуються роботи вчених, що займаються проблемами батьківства та досліджують особливості уявлень про батьківство. Оскільки визначення «уявлення про батьківство» в науковій літературі не вказані, в цій роботі розглядаються більш загальні поняття — «уявлення» і «уявлення про батьківство». Для детальнішого розкриття проблеми виділені етапи формування батьківства; етапи в онтогенезі комплексу батьківства; а також фактори, що обумовлюють батьківство. В статті аналізуються дослідження, які розглядають особливості поглядів та існуючих уявлень про батьківство сучасної молоді.

Ключові слова: батьківство, уявлення, узагальненість образу, фактори впливу.

Висока якість життя сучасного суспільства обумовлена необхідністю самореалізації особистості у сімейній сфері життєдіяльності. Все своє життя чоловіки навчаються бути батьками. Вони навчаються разом із дітьми, отримують нові знання, набувають звичок і навичок, які згодом мають передати дитині. Але не кожен дорослий чоловік розуміє свої функції та обов'язки як батька. Тому нам здається дуже важливим актуалізувати і досліджувати проблему уявлення про батьківство. Вивчення цієї теми охоплює широке коло проблем: психофізіологічних (Е. П. Ільїн, І. С. Кон), історичних, соціальних, різних аспектів родинної психології, а також психології особистості (Д. Кенфілд, Е. Еріксон, Б. А. Маслоу), дитячої психології (Л. С. Виготський, Р. Кемпбелл).

Аналіз літератури виявив, що, незважаючи на те, що проблема широко досліджується, єдиної думки щодо поняття батьківства, як і чіткого визначення не існує. Тому **ціль** роботи полягає у дослідженні і виявленні сучасних підходів до поняття «уявлення про батьківство». Для досягнення цілі нами були визначені наступні **завдання**:

1. Виявити етапи формування батьківства;
2. Зробити аналіз онтогенезу комплексу батьківства;
3. Розглянути фактори, що обумовлюють батьківство.

Традиційно проблема батьківства вивчається психологами залежно від теоретичного підходу до цієї проблеми. Існує два підходи до вивчення батьківства, залежно від того, хто вважається відправною точкою вивчення — дитина або батько: перший, найбільш поширений, розглядає батьківство стосовно розвитку дитини. У своєму дослідженні ми дотримувалися другого підходу, розглядаючи феномен батьківства крізь призму особистості самого батька.

Різні підходи розглядаються у роботах Ю. В. Євсєєнкової, І. С. Кона, Р. В. Овчарової, Н. П. Фетіскіна та інших, але саме цей термін рідко обговорюється в науковій літературі, тому розглянемо поняття «уявлення» та «уявлення про батьківство» (тут і далі — *ideas about paternity*). «Уявлення» трактують як предмет мислення, думки, хвилювання, фантазії або мрії [5]. У вузькому значенні «уявлення» — це образ раніше сприйнятого предмета або процесу зовнішнього світу після того, як об'єктивно вже не присутнє [6]. Більшість уявлень — це уявлення минулого (спогади), але вони також можуть відноситися і до майбутнього (викликатися очікуванням, передчуттям, турботою, страхом і т. п.) або бути результатом вільної переробки сприймань (фантастичні уявлення). Зв'язок уявлень з майбутнім можна розглядати як істотні елементи мислення.

Також вчені розглядають поняття «уявлення» як психічний акт, за допомогою якого передбачуване, згадуване, очікуване, плановане, те, що було замислене, пізнане в поняттях, «підіймається» зі сфери несвідомого (в даний час) і перетворюється в часткове утримання свідомості. Уявлення є результатом цього процесу.

Оскільки уявлення виникають у відсутності належних до них об'єктів, вони звичайно менш детальні, ніж сприйняття, але більш схематизовані і узагальнені: у них відбиваються найбільш характерні наочні особливості, властиві цілому класу подібних об'єктів. Одиначні уявлення на відміну від загальних більш індивідуальні і конкретні за своєю наочністю, але в них міститься узагальнення, тому вони є суммою образів багатьох сприйнять окремих об'єктів [2].

Багато вчених розглядають і характеризують уявлення про ідеальних батьків (*parents*). Наприклад, у роботах Р. В. Овчарової надається таке визначення: уявлення про батьківство — наочний образ цього явища, що виникає на основі наявного у людини досвіду шляхом його уяви. Воно менш яскраве і менш деталізоване, ніж сприйняття цього образу в реальній ситуації, але більш узагальнене і схематизоване [6]. В нього входять образи емоцій, пов'язаних з процесом виховання дітей, когнітивні схеми (планування), образи окремих поведінкових актів і всієї поведінки в цілому.

Для того, щоб виявити специфіку уявлень про батьківство (тут і далі — *fatherhood*), з вище наведених визначень виділимо основну характеристику уявлень: це узагальненість образу, що відноситься як до минулого, так і до майбутнього; уявлення можна розглядати як настанову і як плановану мету. Якщо співвіднести ці визначення із батьківством, то зміст цілей і настанов батька — їх реальна практика, яка характеризується функціями і компонентами батьківства.

Синтезуючи поняття «батьківство» та «уявлення», можна розглядати уявлення про батьківство як образ виконання чоловіком функцій батька — захисної, ментальної, презентативної, соціалізуючої (Ю. В. Борисенко, І. С. Кон), при реалізації яких виявляються такі компоненти батьківства, як «участь», «сталість», «обізнаність», «турбота» (К. Кенфілд).

Для більш детального розкриття теми нашої роботи зупинимося на сучасних дослідженнях, в яких вивчені деякі особливості уявлень про батьківство і формування даних уявлень чоловіків.

Проаналізувавши роботи вчених, ми виявили, що у середньому до 18–23 років формуються основні уявлення про батьківство, характерні для цього періоду: молоді люди вважають за необхідне планувати народження дітей і розглядають це як перспективу наступних п'яти років. Беручи соціальні стереотипи сучасності як власну думку, молоді люди вважають, що батько для дитини є зразком для наслідування, виховує фізично і духовно, соціально підтримує, дає почуття впевненості в собі, захист. Ці положення підтверджуються результатами досліджень Ю. В. Борисенко щодо якостей ідеального батька у чоловіків, які не мають дітей. Вченим були виділені відповідальність, доброзичливість, любов, турбота, справедливість, дисциплінованість як якості ідеального батька.

Також можна стверджувати, що уявлення про батьківство (тут і далі *paternity*) базуються на здатності і готовності виконувати ряд функцій в родинній системі: господарсько-побутову, репродуктивну, сексуально-еротичну, функції виховання дітей, духовного спілкування, соціального контролю та опіки, емоційної підтримки та прийняття (психотерапевтичну) [1]. В останні десятиліття значно зросла роль функції емоційної підтримки та прийняття, включаючи емпатію і прихильність як реалізацію аффіліативної потреби людини, що є специфікою сучасної родини. Сучасна родина, стверджуючи себе як «психотерапевтичний союз», пов'язана із створенням унікальних умов для саморозвитку і самореалізації особистості, як для подружжя, так і для дітей.

У дослідженнях Н. П. Фетіскіна вказано, що уявлення чоловіків про батьківство є проявом особистісно-розумової сфери і складають сукупність наступних уявлень: уявлень чоловіків про себе; уявлень чоловіків про себе як про батька; уявлень чоловіків про дитину; усвідомлення потреб у батьківстві; ставлення до власного життєвого досвіду.

В особистісно-розумовій сфері чоловіка є наступні категорії в уявленні про себе, як про батька: високий життєвий тонус; відповідальність як прояв любові; функція батька — турбота про дитину; люблячий батько; метафоричність; неприйняття себе як батька.

В уявленнях про дитину чоловіки виділяють наступні категорії: дитина — відображення батьківських потреб; дитина — відповідальність і об'єкт любові; батько — є цінність для дитини; ідентифікація дитини з батьками (*parents*); дитина — життєва цінність; неприйняття дитини.

На думку автора, ці дані свідчать про те, що уявлення про себе як про батька і про свою дитину у молодих чоловіків досить різноманітні і в той же час суперечливі. Наприклад, у багатьох чоловіків поряд з такими поняттями, як «любов», «турбота», «відповідальність», «доброта» в свідомості присутні поняття, що не мають нічого спільного з батьківством (*paternity*) і навіть суперечать йому.

Згідно з дослідженнями Р. В. Овчарової, існуючі уявлення молоді (17–22 роки) про батьківство (тут і далі *parenthood*) пов'язані з почуттям від-

повідальності, любові і турботи, припускають різного роду труднощі, у зв'язку з чим їм знадобляться терпіння, воля, розуміння, довіра і прийняття. В уявленнях багатьох батьківство принесе радість і щастя. Найважливішим для батьків, на думку опитаних, бути суворим, але справедливим, люблячим, розуміти дитину, бути уважним, приділяти достатньо часу. Для дітей вважають важливим: розуміння з боку батьків, приділяти час і увагу, добрі взаємини між батьком (father) і матір'ю, любов. Батькам у відносинах з дітьми, згідно з наявними уявленнями, не можна: карати і бити дитину, тиснути на неї, зриватися на дітях, у всьому їм потурати, руйнувати родину [6].

На жаль, молодь не виділяє вміння правильно виховувати, психологічну готовність до батьківства, особистісні якості, які необхідно розвивати в собі, роботу над собою, щоб стати хорошим батьком (daddy). Це відображає тенденцію вузькості уявлень молоді про батьківство, разом з тим недостатню психологічну готовність до нього.

Уявлення молодих людей про батьківство взагалі, та про своє майбутнє батьківство слабо диференційовані. Відмінність в уявленнях про батьківство молоді різного віку полягає в оцінці значущості характеристик батьківства. Старша молодь пріоритетними бачить радість, турботу, труднощі та відповідальність, молодша — відповідальність, любов, розуміння і турботу. Відрізняються також погляди у юнаків і дівчат. Останні на перші місця вивели любов, відповідальність, увагу і труднощі у вихованні дітей, альтруїстичність батьків. В уявленнях юнаків важливі забезпечення майбутньої дитини, витрати часу і проблеми авторитету (бути прикладом, але уникати покарань), відповідальність, любов і розуміння.

Вчений Н. П. Фетіскін пропонує виділити такі етапи формування батьківства (тут і далі fatherhood) [8].

Перший етап — «Формування матриці батьківські відносини». Особливості батьківського ставлення, крім культурного і соціального статусу чоловіка, визначаються його власною психічною історією. Взаємини зі своїм батьком (або з особою, яка його заміняє) чи відсутність цих взаємин, осмислення та інтерпретація батьківства, особливо у зв'язку зі статевим життям і подружжям, впливають на ставлення батька до своєї дитини, до свого батьківства. Для багатьох чоловіків вже сама думка про свою дитину, і про батьківсько-дитячі стосунки (parent-child relation), може актуалізувати власний досвід взаємин зі своїм батьком [8].

Другий етап — «Початок психологічної адаптації до батьківської ролі». Особливості початку адаптації до ролі батька визначаються тим, наскільки успішно сформувалася матриця батьківських відносин на попередньому етапі. Етап починається з моменту звістки про вагітність дружини. Спільно з дружиною необхідно прийняти рішення про збереження або штучне переривання вагітності. Вагітність дружини впливає на самосвідомість чоловіка в плані прийняття ним нової соціальної ролі. Усвідомлення змін образу «Я», усвідомлення себе батьком перетворюється на ключовий момент формування індивідуальної стратегії адаптації чоловіка до батьківства. Адаптивні процеси складаються з переоцінки чоловіком смисложиттєвих

пріоритетів, розширення спектра реалізованих соціальних ролей, збагачення емоційного досвіду, зміни міжособистісних відносин.

Третій етап — «Пологи і поява дитини». На відміну від матері, у батька прихильність до майбутньої дитини формується поза зв'язком з новими тілесними відчуттями. Особливо сильна прихильність до своєї дитини з'являється у тих чоловіків, хто був присутній на пологах: перший крик дитини справляє саме відчутну дію на виникнення не тільки материнського, але й батьківського інстинкту.

Четвертий етап — «Доглядання за дитиною і налагодження батьківсько-дитячої взаємодії» (father-child interaction). Народження дитини змушує чоловіка освоювати нові для себе сфери діяльності. Нерідко він повинен поєднувати роль годувальника родини та материнські обов'язки. Дитина дозволяє чоловіку ствердитися в суспільстві в новій ролі — ролі батька. Батьківство припускає досягнення нового рівня самоідентичності, нового етапу сприйняття свого образу «Я». Це можливо тільки завдяки тому, що чоловік відмовляється від багатьох форм минулого досвіду, від стереотипів міжособистісної взаємодії та взаємодії з собою.

Також треба звернути увагу на три основні етапи в онтогенезі комплексу батьківства (Ю. В. Борисенко): 1) стереотипне уявлення про батьківство до вагітності дружини; 2) переосмислення стереотипів протягом вагітності; 3) власне формування почуття батьківства після народження дитини, з яким у пренатальний період чоловік не має такого зв'язку, як жінка, відповідно, і зміна ставлення до себе, формування ставлення до дитини, прийняття нової ролі батька — складний і багатофакторний процес. Дослідження Ю. В. Борисенко дозволили дати розгорнуту характеристику кожного з цих періодів.

Автор вважає, що формування стереотипів про батьківство відбувається в процесі взаємодії з власними батьками (parents), а ступінь впливу батька і матері залежить від віку дитини. Спілкування з матір'ю в період новонародженості і дитинства інтенсивніше, ніж з батьком. Батько є фігурою, яка допомагає дитині вивчити світ, власне тіло і його можливості через силові ігри. Пізніше взаємини батьків (parents) стають моделлю поведінки в суспільстві однолітків у молодшому шкільному та підлітковому віці. Однак чоловік, який виріс без батька, також може стати хорошим батьком, якщо у нього є модель чоловічої поведінки (дідусь, тренер спортивної секції, вчитель та ін.). Корективи вносить і соціальне середовище, що оточує дитину (цінність батьківства в патріархальному суспільстві прищеплює певне ставлення до старшого покоління і до власних дітей).

Період після народження дитини — практичний період. Це час, що є критичним з точки зору виникнення бондинга — зв'язку чоловіка з народженою дитиною. Лише 10 % чоловіків відчувають себе батьком по закінченню 6–7 місяців, 90 % — відразу після народження дитини. На даному етапі більшість чоловіків вважає, що батько виховує в дитині раціональність, сприяє естетичному, моральному розвитку. В цей період 50 % батьків оцінили себе за середнім балом за шкалою «Ідеальний батько». Таким

чином, реальна практична взаємодія з дитиною призводить до більш реалістичного оцінювання власної поведінки.

Таким чином, аналіз поняття «уявлення» і синтез його з поняттям «батьківство» дозволяє нам розглядати уявлення про батьківство як образ виконання чоловіком функцій батька — захисної, ментальної, презентаційної, соціалізуючої (Ю. В. Борисенко, І. С. Кон), при реалізації яких виявляються такі компоненти батьківства, як «участь», «сталість», «обізнаність», «турбота» (К. Кенфілд).

У дослідженнях уявлень про батьківство розглядаються різні їх особливості. В основному уявлення про батьківство у молоді носять позитивний характер, але іноді суперечливі і не диференційовані. З віком вони стають більш реалістичними, з'являється більше відповідальності, менше романтизму. Виявлено зв'язок уявлень молоді про батьківство з якостями їх особистості. Наведені дослідження підкреслюють значення уявлень про батьківство для підготовки та реалізації батьківства [3; 5; 7].

Разом з тим залишається багато проблем, що стосуються уявлень про власне батьківство (own fatherhood), які поки не вивчені. Одна з найважливіших — це питання детермінації формування уявлень. Питання про детермінації батьківства залишається відкритим. Дослідження окремих аспектів батьківства не дозволяє говорити про систему факторів, які впливають на особливості батьківства та материнства. Разом з тим системний підхід дає можливість розглянути багатовимірність явищ.

Висновки. Розглядаючи фактори, що обумовлюють батьківство (parenthood), ми виявили, що воно є комплексом чинників. Вплив факторів макросистеми зводиться до впливу соціальних явищ, які визначають установки і ціннісні орієнтації особистості; батьківська родина, як первинне середовище соціалізації, є прикладом моделі батьківської поведінки; рівень власної родини включає форми реалізації батьківства та конкретні умови життя подружжя; індивідуальний рівень характеризується впливом особистісних особливостей подружжя.

Власне, батьківство (paternity) обумовлюють наступні фактори: ідеальний образ батька, стосунки зі своїм батьком і його образ, повна / неповна батьківська родина, наявність / відсутність власної дитини у чоловіка, ієрархія його родинних цінностей. Серед них виділяються фактори, що можна віднести до об'єктивних: повна / неповна батьківська родина чоловіка і наявність / відсутність у нього власної дитини, і віднести до суб'єктивних: образ ідеального батька, образ свого батька, а також складена у чоловіка ієрархія сімейних цінностей.

У ході дослідження ми виявили, що під впливом цих факторів поступово формується і уявлення про себе як про батька. У цих уявленнях чоловік орієнтується на прийнятий в соціумі ідеал батька, на образ свого батька, коли дитинство чоловіка проходило в повній або в неповній родині. Сформовані уявлення коректуються залежно від системи цінностей чоловіка та досвіду власного батьківства.

Таким чином, нами були вирішені завдання роботи і досягнута ціль дослідження.

Рекомендації. Виходячи з вищезазначеного, ми виявили необхідність проведення роботи по зміні та коректуванню існуючих уявлень про батька:

1. Дати розуміння сутності *батьківства* для чоловіків та жінок;
2. Робота повинна будуватися на усвідомленні суспільних стереотипів батька і матері, труднощів батьківства (parenthood), що заважають отримати задоволення від батьківських функцій;
3. Необхідно підвищувати у батьків (майбутніх батьків) рівень розвитку когнітивного компонента — усвідомлення ними родинного зв'язку з дітьми, усвідомлення себе як батька, усвідомлення уявлення про ідеального батька, образу реального та ідеального чоловіка, як батька спільної дитини, знання реального і ідеального образу, вивчати сферу батьківських функцій.

Проведене дослідження не вичерпує всієї багатогранності розглянутої проблеми, саме тому потребують глибокого психологічного дослідження питання формування уявлень про батьківство (ideas about paternity) у сучасної молоді.

Список літератури

1. Культурные модели материнства и отцовства как факторы формирования родительского отношения [Электронный ресурс]: материалы первой научно.-практ. интернет-конференции «Психология я семья» / К. Н. Белогай. — Режим доступа: <http://papaland.ru/library/explorers/psychology/69.html>
2. Евсеенкова Ю. В. Родительство как психологический фактор развития личности: автореф. дис. ... канд. психолог. наук: спец. 19.00.01 «Общая психология» / Евсеенкова Юлия Вячеславовна; Новосибирский государственный педагогический ун-т. — Новосибирск, 2006. — 30 с.
3. Евсеенкова Ю. В., Портнова А. Г. Родительство как структурно-динамический феномен: сб. научн. ст. «Сибирская психология сегодня: Сборник научных трудов». — Кемерово: Кузбассвузиздат, 2003. — Вип. 2. — 410 с.
4. Кон И. С.. Человек в изменчивом мире [Текст] / И. С. Кон. — М.: Время, 2009. — 496 с.
5. Новикова А. В. Гендерный подход в исследовании современных практик семейных пар и семьи [Текст] // Мужское и мужественное в современной культуре: Научные доклады и выступления / отв. ред. Н. Х. Орлова. — СПб., 2009. — С. 92–94.
6. Овчарова Р. В. Психологические особенности родительства в молодой семье [Текст] / Р. В. Овчарова, Е. Г. Смирнова // Семья XXI века: ценности, ориентиры: материалы II Международной научно-практической конференции. — Самара: Изд-во «Универс групп», 2008. — С. 197–200.
7. Смирнова Е. Г. Психолого-педагогическое сопровождение формирования осознанного родительства в молодой семье: автореф. дис. ... канд. психолог. наук: спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Смирнова Елена Геннадиевна; Курганский государственный ун-т. — Курган, 2009. — 31 с.
8. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. — М.: Издательство Института психотерапии, 2002. — 490 с.

Брага Е. О.

аспірант кафедри психології
Донецького національного університета

ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ОБ ОТЦОВСТВЕ: АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ И ИССЛЕДОВАНИЯ

Резюме

В статье анализируются работы ученых, занимающихся проблемами отцовства и исследующих особенности представлений об отцовстве. Поскольку определение «представление об отцовстве» в научной литературе не указано, в данной работе рассматриваются общие понятия — «представления» и «представления о родительстве». Для детального раскрытия проблемы выделены этапы формирования отцовства; этапы в онтогенезе комплекса отцовства, а также факторы, обуславливающие отцовство. В статье анализируются исследования, которые рассматривают особенности взглядов и существующих представлений об отцовстве современной молодежи.

Ключевые слова: отцовство, представления, обобщенность образа, факторы влияния.

Braga E. O.

Department of Psychology, graduate
Donetsk National University

REPRESENTATIONS OF FATHERHOOD: CONCEPTS AND ANALYSIS STUDY

Summary

This article analyzes the work of scientists dealing with paternity, and explore features the ideas about paternity. As the definition of «the ideas about paternity» are not listed in the scientific literature, in this paper we consider the most general concept - «images» and «the ideas of fatherhood». For a detailed analysis of the issue identified stages of paternity, parenting stage, stages in the ontogeny of complex paternity, as well as factors that determine paternity. The paper examines studies that research characteristics of existing views and ideas about paternity today's youth.

Key words: paternity, images, concepts, generalized image, factors of influence.